

6. Подільська старовина: науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Ред. В. Косаківський. – Вінниця, 1993.
7. Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. *Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти.* – К., 1995.
8. Кот С. Валентин Отамановський // Крути. Січень 1918 року: док., мат., дослідж., кіносценарій / Упор. Я. Гаврилюк. – К., 2008.
9. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 2007.
10. Архів Харківського національного медичного університету. – Ф.: Харьковский Государственный Медицинский Институт Министерства Здравоохранения УССР. – Отдел кадров. – Д. 28: Отамановский Валентин Дмитриевич.
11. ІІ. Вчені університету / За ред. А. Циганенка. – Х., 2002.
12. Історія Харківського державного медичного університету: 1805 – 2005 / За ред. А. Циганенка. – Х., 2005.
13. Отамановський Валентин Дмитрович // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій та ін. – К., 2010. – Т. 7.
14. Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського // Подільська старовина...
15. Отамановський В.Д. *Моє каяття* // Там же.
16. Савцов В. Злочин, якого не було // Радянська Україна. – 1989. – 12, 13, 16, 26, 27 вересня.
17. Нуштаев А.І., Завьялов А.І., Якупов І.А. *Вклад профессора Валентина Дмитриевича Отамановского в развитие истории медицины и классической филологии // Медицинская профессура СССР: Краткое содержание и тезисы докладов научной конференции.* – М., 2010.

Robak I.Y. The Valentyn Otamanovsky's life and activity: the Kharkiv period. In the article last events of the life and activity of the prominent Ukrainian public figure, scientist and science organizer V. Otamanovsky in Kharkiv in the 1958th – 1964th are restored.

Key words: Otamanovsky, Kharkiv state medical institute, Central Rada, Kruty.

Т. Ю. Герасимов

АВСТРО-УГОРСЬКИЙ ФАКТОР У ПОВСЯКДЕННІЙ ІСТОРІЇ МІСТ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У статті охарактеризовано вплив іноземних військових адміністрацій на основні проблеми повсякденного життя мешканців міст Подільської губернії.

Ключові слова: австро-угорські війська, повсякденність, Поділля, Гетьманат.

Питання перебування військ Австро-Угорщини на Поділлі в 1918 р. є досить складним та дискусійним. Найголовніше полягає в з'ясуванні меж фактичного впливу іноземних адміністрацій на території Подільської губернії за Гетьманату, а також характер їх взаємодії з українською владою. На нашу думку, висвітлення повсякденної історії подільських міст дає можливість розглянути проблему в новому ракурсі та загалом збагатити наші знання про один із найсуперечливіших періодів в українській історії. Крім того, автор поставив перед собою за мету всебічно дослідити австро-угорський «слід» у різних компонентах соціально-побутового життя подільських міст, з'ясувавши його позитивні та негативні сторони.

Загалом, у вітчизняній історіографії радянського та новітнього періодів дислокація іноземного контингенту розглядається в переважно негативному контексті. Зокрема це стосується висвітлення соціально-економічних [1] та політичних відносин [2] у Подільській губернії. З огляду на це, твердження В. Лозового, що австро-угорський контингент був «фактично реальною владою» в Подільській губернії [1, 187], має серйозне

наукове підґрунтя. Щоправда, після 1991 р. історики перестали вживати термін «інтервенція», замінивши його словом «окупація». Проте, останній термін щодо перебування армій Четверного союзу на території України в 1918 р., на наш погляд, є суперечливим. Це стосується, наприклад, думки П. Григорчука, що «окупація була легітимною і дислокація іноземних військ на території УНР мала союзницький характер» [2, 38]. У такому разі, будь-яке розташування в державі закордонних військових з'єднань (приміром, збройних сил США в європейських країнах-членах НАТО) слід називати «окупаційним». Саме тому ми вважаємо доцільним використовувати терміни «союзники» та «союзні війська», які до того ж вживалися в тогочасній документації [3, 103в.].

25-й австрійський [4, 38], а також 514-й угорський корпуси розташувалися в Подільській губернії після підписаної 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Центральною Радою та Центральними державами угоди та на основі конвенції між Німеччиною та Австро-Угорщиною [5, 122].

За Гетьманату подільські міста переживали важку житлову кризу, оскільки швидке збільшення чисельності міського населення в 1914 – 1918 рр. відбувалося за повного зупинення будівництва. За таких умов міські житлові приміщення Подільської губернії постійно перебували під загрозою реквізиції, що посилювалася через перебування в містах австро-угорських військ. Відповідно до «Наказу військової офіції Української Держави», для «впорядкування заплутаних питань з розміщення військових та урядових закладів і закладів української та союзних держав» створювалися спеціальні комісії з представників іноземного союзного командування та зацікавлених верств і відомств. У губерніях мали діяти відповідні органи-відділи з квартир-ного відведення з представників місцевих гарнізонів. І хоча реквізиція в Наказі передбачала грошову компенсацію та в окремих випадках надання власникові квартири чи будинку альтернативного помешкання [3, 103в.], вірогідність розквартирування у Могилеві-Подільському австро-угорського гарнізону в серпні 1918 р. призвела до паніки серед його мешканців [6, 441зв.]. Однак окремі домовласники від реквізиції мали навіть вигоду. Так, наприклад, у Вінниці вони зверталися до австро-угорського командування з проханням виселити квартиронаймачів, які нібито недбало ставились до помешкань, із подальшою реквізицією цих квартир [7, 2].

Однозначно негативний вплив на житлові умови мешканців окремих подільських міст мав рух на захід австро-угорських військ у середині осені 1918 р., внаслідок революції в Австро-Угорщині. У ті дні, наприклад, до Могилів-Подільської міської управи щоденно надходила маса прохань від місцевих домовласників та квартиронаймачів «про захист порушених прав» [8, 1]. Житлові проблеми подільських міст супроводжувалися проблемами благоустрою. В значній мірі вони були пов'язані з опаленням, оскільки ближче до зими містам важче було отримати дрова, що були основним опалювальним матеріалом. Однією з причин дров'яної кризи в губернії була масова вирубка скарбових лісів австро-угорськими військами, що вивозили дрова за межі регіону. Щоб владнати ситуацію, на Губернській паливній нараді, що відбулася восени 1918 р., вирішили узгодити вирубування лісів з австрійським командуванням у відповідності з місцевими потребами населення [9, 2].

По-іншому виявили себе австрійці в Кам'янці-Подільському. 17 серпня 1918 р. вони видали міській електростанції нафту [10, 3], відсутність якої неодноразово спричиняла зупинку подачі електричного струму до міста. Однак раптова поява світла о 21.30 год. [11, 3] вия-

вилася короткочасною, адже з 18 серпня губернський центр був знеструмлений аж на 50 днів [12, 3]. Перебування австро-угорських військ поблизу Могилева-Подільського завдавало чималих клопотів місцевим човнярам, які здійснювали переправу через р. Дністер. 14 серпня 1918 р. військові видали відповідну заборону під приводом стратегічного розташування переправ, оскільки річка слугувала півдним кордоном Української Держави з Бессарабією. Проте, водночас австрійські солдати самі здійснювали переправи на військовому поромі, а цивільних осіб переправляли за відповідну платню [13, 2]. Через союзників знавало збитків також вінницьке земство, що утримувало телефонну станцію, оскільки за попереднім розпорядженням Міністерства внутрішніх справ (МВС) зв'язок іноземним військовим надавався безкоштовно [14, 1].

Значну активність австро-угорська адміністрація виявляла у санітарній справі, зважаючи на загрозливу епідемічну ситуацію в Україні. Ставлення союзників і місцевої української влади до належного санітарного стану міського середовища було різним. Про це красномовно свідчило те, що в Києві німецькі військові розпочали свою адміністративну діяльність із наказу вимити гарячою водою та милом місцевий вокзал, чого, як зазначав у спогадах О. Гольденвейзер, «ніхто до того та після того і не подумав» зробити [15, 209].

З не меншою рішучістю діяли на Поділлі австрійці, одна з штаб-квартир санітарних органів яких функціонувала в Жмеринці [16, 115]. Так, у травні 1918 р. австро-угорська команда влаштувала санітарну комісію для оздоровлення Могилева-Подільського, адже в місті загрозливих масштабів набирала епідемія тифу. Однак міська дума Могилева запротестувала проти намірів іноземних військових, розцінивши це як втручання у внутрішні справи міста [17, 208]. З іншого боку, це стало поштовхом для вжиття владою міста заходів щодо покращення міської санітарії. Щоправда у вересні союзники виявили повторну зацікавленість санітарним становищем Могилева-Подільського, пояснюючи це вже можливою появою в місті холери. Тоді ж, за сприяння австрійців, утворили змішану комісію в складі австрійського лікаря, моголівського міського санітарного лікаря та представника державної варти [18, 2].

У Вінниці через крайній обмеженість власних перевізних ресурсів міська влада в липні 1918 р. розпочала переговори з австро-угорським санітарним управлінням щодо надання підвід для вивозу нечистот і сміття з найбрудніших частин Вінниці й, зокрема, берегів Південного Бугу [19, 1]. У серпні допомога була отримана, хоча міська дума заплатила за послугу союзникам 25 тис. крб. [20, 1].

Значну увагу, дислоковані в Українській Державі іноземні війська, приділяли боротьбі зі сказом тварин, що, в першу чергу, стосувалося безпритульних собак, оскільки поширеними були випадки, коли вони кусали людей. У жовтні 1918 р., відповідно до наказу австро-угорської команди, собаки в господарствах обов'язково повинні були цілодобово бути прив'язаними та оснащені намордниками. Винних у невиконанні цього розпорядження австро-угорська військова адміністрація штрафувала [21, 2].

Зважаючи на зацікавленість української влади та іноземних військ у ліквідації та запобіганні небезпечних епідемій, виникала необхідність правової регламентації їх взаємодії. У червні 1918 р. Міністерство народного здоров'я та державного опікування циркулярно звернулося до повітових земських управ Подільської губернії, відповідно до якого «австрійська військова санітарна організація при небезпеці для війська виникнення та

існування епідемічних хвороб серед населення мала входити з приводу засобів боротьби з тими хворобами в обов'язкове порозуміння з місцевими санітарними організаціями і здійснювати свої заходи щодо населення обов'язково через місцеві органи». Повітові управи були зобов'язані інформувати австрійські організації про місце перебування дільничних земських лікарів та про рух епідемічних хвороб серед населення [22, 30]. Того ж місяця австрійська комендатура, відчуваючи занепокоєння від загострення епідемії тифу, запросила вінницького міського лікаря для наради лікарів з питань боротьби з поширенням хвороби [23, 257]. Слід зауважити, що присутність союзницьких військ у містах Поділля разом з тим вносила у боротьбу місцевого самоврядування з епідеміями ускладнення, оскільки деякі важкодоступні дезінфікуючі засоби перебували на австро-угорських складах [24, 1].

Проте, значно неприємніший епізод у взаємовідносинах місцевого самоврядування із австрійцями стався влітку 1918 р. у Вінниці. У червні 1918 р. австро-угорське військове командування розпочало пошук пристосованого приміщення для переведення туди шпиталю 514-го польового угорського корпусу. Спеціально створена ними комісія визнала оптимальним варіантом реквізицію будівлі Пироговської лікарні, привід для чого виходив із незадовільного фінансового становища вінницького земства. Натомість австрійці у рапорті до МВС обіцяли забезпечити роботу лікарні на 100 %, надаючи також місцевому населенню медичну допомогу [25, 90–91]. З метою заспокоєння вінницької громадськості, 3 липня 1918 р. австро-угорське командування звернулося з офіційною заявою до місцевого населення [26, 1]. Пироговська лікарня перебувала в руках союзників до листопада 1918 р., коли після відходу австро-угорських військ її повернули земству [27, 2].

Враховуючи зобов'язання України постачати Центральним державам продовольство, іноземні адміністрації виступали зацікавленою стороною в його розподілі всередині країни, що нерідко супроводжувалося втручанням у діяльність українських продовольчих органів. Наприклад, у червні 1918 р. австрійська комендатура Бершаді затримала 4 вагони борошна, призначені до відправки у Київ, Бердичів та Вінницю. Комендант відмовився його пропустити, посилавшись на те, що з «району Бершаді було вивезено дуже багато хліба і місцеве населення може залишитися без хліба». Разом з тим влітку відбувалася реорганізація Державного хлібного бюро, що мало монополічне право в Україні на постачання хліба містам. Згідно затвердженої гетьманом постанови уряду 18 липня, у регіонах створювалися управління місцевих відділів, які складалися з представників: від Міністерства продовольчих справ, від німецько-австро-угорської господарської комісії та від центрального управління хліббюро.

Вплив іноземних військ на хлібопостачання міст важко оцінити однозначно. Наприклад, для запобігання «голодного бунту» влітку 1918 р. гайсинське міське самоврядування вирішило запросити для обговорення ситуації представників союзних військових властей, щоб розробити заходи для постачання населення продуктами. Австро-угорська комендатура обіцяла надати одну тис. пудів борошна для розподілу за картками серед мешканців міста. Зрештою, нами не знайдено в історичних джерелах жодного випадку голоду в містах протягом існування Гетьманату.

Варто однак зазначити, що в середині жовтня 1918 р. союзники, хоча й опосередковано, зaledве не спричинили продовольчий крах у Могилеві-Подільському. Це сталося через пожежу на залізничному мосту, внаслідок чого авст-

ро-угорська адміністрація наклала на місто контрибуцію в сумі 500 тис. крб., 200 тис. з яких мали залучити з продовольчого фонду, зібраного з великими труднощами. Однак невдовзі конфлікт було владнано, оскільки причетність міста до вибуху не була доведена [28, 44-46].

Як у згаданих вище випадках з окремими домовласниками, вигравали також від іноземної військової присутності особи, які працювали в цукровій галузі. Так, господарі цукроварень збували цукор за попередньою домовленістю із союзниками, доповідаючи владі про австро-німецькі «реквізиції» [29, 115]. Доходило навіть до того, що в окремих випадках цукрові обладнання навіть списувалися на «свавілля» іноземних військ. Наприклад, у серпні 1918 р. в Ольгопільському повіті місцевий акцизний контролер і агент Соколівського цукрового заводу та ще кілька осіб написали акт, згідно з яким, австрійці нібито реквізували два вагони цукру, а насправді його продали спекулянтам, заробивши «чистими» 80 тис. крб. [30, 3-4].

Мало хто з подільських городян отримав користь від обігу в губернії австрійської крони, яка оберталася нарівні з російськими та українськими грошима (офіційно 1 крона коштувала 50 коп.) [29, 70-71]. Адже австрійські купюри мали суттєвий недолік: надруковані на крихкому папері, вони швидко ставали непридатними, особливо через розповсюджений серед широких мас спосіб зберігання їх у вузликах та кисетах за пазухою, внаслідок чого крони обтіпувалися при згинаннях і розривалися. Через це навіть злегка потріпані крони відмовлялися приймати, вважаючи за недійсні. Урядові заклади бракували навіть трохи порвані крони, адже вони могли повністю втратити свою цінність [31, 1].

У липні 1918 р. вінницька громадськість почала шукати реальні шляхи для того, щоб наявні у населення крони не перетворилися на пил. Так, один із місцевих банків мав взяти на себе інкасацію порватих крон для того, щоб обміняти їх у Львівському відділенні Австрійського Державного банку на нові [32, 1]. У період виведення австро-німецьких військ з території України, 8 листопада 1918 р., було зроблено урядове розпорядження про повне припинення обігу крони [29, 86].

Іноземний фактор міг певним чином полегшити ситуацію з високим рівнем безробіття в Українській Державі, оскільки за їх сприяння в місцевого населення була можливість виїздити на роботу за кордон. Приміром, у листопаді 1918 р. до Німеччини союзники запрошували кілька тисяч кваліфікованих і некваліфікованих подільських робітників у видобувну промисловість, пропонуючи контракти на 6 місяців [34, 2].

У сфері дозвілля міські мешканці Поділля також відчували австро-угорський вплив. У Могилеві-Подільському він міг їх як радувати, так і створювати незручності городянам. Так, у міському саду тишив місцеву публіку грою австрійський оркестр, у репертуарі якого були популярні твори Ф. Ліста і Р. Вагнера [17, 216]. Разом з тим іноземці зайняли могилівський театральний заклад «Міраж», влаштувавши в ньому польовий театр [35, 2].

Отже, за Гетьманату повсякденне життя подільських міст було досить тісно пов'язане з розташованими в губернії австро-угорськими військами. Тому, вирішуючи свої нагальні побутові проблеми, міське самоврядування та городяни мусили з ними рахуватися та співпрацювати в деяких сферах. Не зважаючи на окремі випадки втручання у внутрішні справи міст з боку союзників, загалом їх загальний вплив на буденне життя городян Поділля не був виключно негативним.

праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11.

2. Григорчук П., Яременко О. Вплив німецько-австро-угорських військ на політичні процеси в Україні в 1918 р. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2001. – Вип. III.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д-230 – Оп. 1. – Спр. 1801.
4. Ковальчук М. Перша світова війна і Українська Державна гетьмана Павла Скоропадського // Київська старовина. – 2008. – № 2.
5. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. – К., 1994.
6. ДАВО. – Ф. Д-37 – Оп. 1. – Спр. 3.
7. Изобретательные домовладельцы // Слово Подолі. – 1918. – 1 октября.
8. Квартирный кризис // Жизнь Подолі. – 1918. – 16 октября.
9. Совецание по топливу // Слово Подолі. – 1918. – 23 октября.
10. В хроніці з дня 18 с. м. // Подольский край. – 1918. – 19 августа.
11. Вчера уехал из Каменца... // Подольский край. – 1918. – 18 августа.
12. Камень уже 3 ночи погружен во мрак // Подольский край. – 1918. – 21 августа.
13. Ходатайство лодочников // Жизнь Подолі. – 1918. – 6 ноября.
14. Положение земской телефонной сети // Слово Подолі. – 1918. – 19 сентября.
15. Гольденвейзер А.А. Из Киевских воспоминаний (1917 – 1921 гг.) // Архив Русской Революции. – Т. 6. – Берлин, 1922.
16. Жванко Л. Уряд Павла Скоропадського і спроба подолання епідемій серед населення та біженців // Київська старовина. – 2005. – № 6.
17. Сайн-Витгенштейн Е. Дневник. 1914 – 1918. – Париж, 1986.
18. Санитарное обследование // Жизнь Подолі. – 1918. – 26 сентября.
19. Оздоровление города // Слово Подолі. – 1918. – 30 июля.
20. К очистке города // Слово Подолі. – 1918. – 9 августа.
21. Бешенство собак // Жизнь Подолі. – 1918. – 18 октября.
22. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-260 – Оп. 1. – Спр. 135.
23. ДАВО. – Ф. Д-230 – Оп. 1. – Спр. 1508.
24. Противохолерные предприятия в военном городке // Слово Подолі. – 1918. – 14 сентября.
25. ДАВО. – Ф. Д-255 – Оп. 1. – Спр. 133.
26. Пироговская больница // Слово Подолі. – 1918. – 3 июля.
27. В связи с переходом... // Слово Подолі. – 1918. – 17 ноября.
28. Герасимов Т.Ю., Романюк І.М. Забезпечення хлібом подільських міст в період гетьманату П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) // Вісник аграрної історії: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К., 2011.
29. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004.
30. Мнимая реквизиция // Подольский край. – 1918. – 14 августа.
31. Австрийские деньги // Слово Подолі. – 1918. – 29 июня.
32. Порванные кроны будут обменены // Слово Подолі. – 1918. – 12 июля.
33. На улице // Слово Подолі. – 1918. – 15 ноября.
34. В Германию... // Подольский край. – 1918. – 1 ноября.
35. Могилев-Подольский // Слово Подолі. – 1918. – 16 июля.

Gerasimow T.Y. The Austro-Hungarian factors in the daily history of the urban residents of the Podillia province during the Hetmanat of Pavlo Skoropadsky. The article is about the influence of the foreign military administrations on the main problems of everyday life of the Podillia province urban residents.

Keywords: Austro-Hungarian army, daily life, Podillia, Hetmanate.